

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

ONOMASTIKA

ОНОМАСТИКА ONOMASTICS

2024

№2

ONOMASTIKA

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI
XALQARO ELEKTRON ILMIY JURNAL

ОНОМАСТИКА

КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ONOMASTICS

KARSHI STATE UNIVERSITETE
INTERNATIONAL ELECTRON SCIENTIFIC JOURNAL

2024/2

**“ONOMASTIKA”
XALQARO ELEKTRON
ILMIY JURNALI**

Bosh muharrir:

Xo‘jamurod JABBOROV
f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Vazira NAFASOVA f.f.f.d.
(PhD) (O‘zbekiston)

Mas‘ul kotib:

Ra‘no SAYDULLAYEVA
f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Xalqaro elektron ilmiy jurnal
2024-yil 31-yanvarda
O‘zbekiston Respublikasi
Prezidenti Administratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
tomonidan № 215315 raqamli
guvohnoma bilan ro‘yxatga
olingan.

**MUROJAAT UCHUN
MANZIL:**

Pochta manzili: 180003,
Qarshi,
Ko‘chabog‘ 17. Qarshi davlat
universiteti, Filologiya fakulteti
binosi, 219-xona.
Telefon: , +998912205238;
TelegramID:
<https://t.me/QarDUonomastika>
Elektron pochta: e-mail:
xojamurod@list.ru
Veb-sayt:
<https://qarshidu.uz/uz>

TAHRIR HAY‘ATI:

Mail Binnat ASKEROV	f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Marina Vasilyevna GOLOMIDOVA	f.f.d., professor (Rossiya)
Dilmurod HOMIDOV	f.f.d., professor (Tojikiston)
Nishonboy HUSANOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun KARIMOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Hikmet KORAŞ	f.f.d., professor (Turkiya)
Nelli Aleksandrovna KRASOVSKAYA	f.f.d., professor (Rossiya)
Lala Guseyn qizi KULIYEVA	f.f.d., professor (Azerbaydjan)
Nizomiddin MAHMUDOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla MIRZAYEV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Siddiqjon MO‘MINOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Firangiz Shaxmurovna PASHAYEVA	f.f.d., professor (Turkiya)
Muhammaddovud Qayum SALOMIYON	f.f.d., professor (Tojikiston)
Abdulxay SOBIROV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Vasiliy SUPRUN	f.f.d., professor (Rossiya)
Nosirjon ULUQOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Durdona XUDOYBERGANOVA	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Maralbek YERMUXAMET	f.f.d., professor (Qozog‘iston)
Odil BEGIMOV	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Maysara DANIYEVA	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Muyassar SAPARNIYOZOVA	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Mo‘min TURDIBEKOV	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Ochil BO‘RIYEV	t.f.n., professor (O‘zbekiston)
Komil MARKAYEV	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Bayramali KILICHEV	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Sharifjon YOQUBOV	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdivohab ZAKIROV	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Dilrabo ANDANIYOZOVA	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Sabohat KENJAYEVA	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Yulduz NE‘MATOVA	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Feruz RAJABOV	f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston) (Kotib)
Sherali TEMIROV	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)

ILMIY MASLAHAT KENGASHI:

Akmal SAIDOV	y.f.d. akademik (O‘zbekiston)
Qalandar ABDURAHMONOV	i.f.d. akademik (O‘zbekiston)
Dilmurod NABIYEV	i.f.d. professor (O‘zbekiston)
Zaribbay DO‘SIMOV	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ilhom BEKPO‘LATOV	f.m.f.d. (O‘zbekiston)
Elzara GAFIYATOVA	f.f.d., professor (Rossiya)
Gulbahor TOJIYEVA	f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Otabek SHUKUROV	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Nilufar YO‘LDOSHEVA	f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Baxtiyor RIZAYEV	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Roxila RUZMANOVA	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Yashnar AVLOQULOV	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Muyassar TILLAYEVA	f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Dildor SHODMONOVA	f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Dilshoda IBRAGIMOVA	f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Quvondiq OLLOYOROV	f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Nilufar MO‘MINOVA	f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

MUNDARIJA

TARIXIY VA ZAMONAVIY ONOMASTIKA

Azamatova Odinaxon. Artionimlarni o‘rganishning ilmiy-nazariy asoslari va nomlash tamoyillari 8

ONOMASTIKA VA NEYMING (BRENDOLOGIYA)

Begimov Odil. Zamonaviy ergonimik terminologiyaning shakllanish omillari va xususiyatlari (Qarshi shahar ergonimlari misolida) 17

Shukurov Otabek. Leksikadagi yangi ergonimlar tahliliga doir 26

ONOMASTIKADA IMLO MASALALARI

Sattarova Nargiza. Andijon viloyati joy nomlarining imlosi masalasi 35

ANTROPONIMIKA

Muminov Sidiqjon, Abdullayev Ziyodbek. O‘zbek va nemis tillari antroponimlarining assosiativ ko‘plik shakllari 43

TOPONIMIKA

Karimov Suyun, Turdimurodov Uyg‘unjon. Toponimlarni tadqiq etishda semiotik metodning o‘rni 59

Kilichev Bayramali. Buxoro toponimiyasidagi arab tiliga xos lug‘aviy birliklar ...57

Hamidov Xayrulla. Istanbul toponimlarining leksik-morfologik xususiyatlari (“köy” komponentli nomlar misolida) 64

Zakirov Abdurahob. Jizzax mintaqasi toponimik tizimida tov//tav, tog// tuu// too//tog‘ so‘zlari 73

Safarova Maftuna. Rang ifodalovchi so‘z asosidagi etnonimdan shakllangan toponimlar 80

14. Кораев С. К. Древние топонимы Средней Азии в согдийских документах с горы Муг. Ономастика Средней Азии. – Фрунзе, 1980. – с.141-142.
15. Курышжанов А.К. Исследования по лексике старокыпчакского письменного памятника XI в. “Тюркско-арабского словаря”. – Алма-Ата, 1970. – С. 197.
16. Савина В.И. Географическая терминология Таджикистана. – М. 1975. – С. 29, 108, 55, 22, 21, 95, 34.
17. Хромов А.Л. Очерки по топонимике и микротопонимике Таджикистана. – Душанбе, 1975. – 86 с. – С. 14-18.
18. Хуррамов К. Узбекские народные географические термины, обозначающие рельеф Южного Узбекистана. – Т., 1973, 20.
19. Фазылов Э.И. Шарқнинг машхур филологлари. – Т., 1971, 35-67.

RANG IFODALOVCHI SO‘Z ASOSIDAGI ETNONIMDAN SHAKLLANGAN TOPONIMLAR

Safarova Maftuna Zoir qizi

Buxoro davlat universiteti

m.z.safarova@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyati, uning tumanlar kesimida tarqalgan etnonim asosli toponimlarning shakllanishida rang bildiruvchi so‘zlarning semantik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Rang ifodalovchi so‘zlarning tilshunoslik hamda toponimikada qanday ma’no anglatishi, o‘xshash va farqli jihatlari bayon etilgan. Buxoro viloyati toponimiyasidagi geografik nomlar tarkibida ot, fe’l, sifat kabi so‘z turkumlarga oid birliklar faol, son, ravish, olmosh so‘z turkumlari kam qo‘llaniladi. Etnotoponimlar tarkibida qo‘llangan oq, qora, qizil, sariq singari lug‘aviy birliklar esa o‘tmishda turkiy xalqlar hayotida totemik, mifologik, diniy, badiiy, falsafiy tushunchalar anglatishi bilan muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Tahlillar natijasida, Buxoro viloyati toponimiyasi tarkibida ko‘pgina rang ifodalovchi so‘zlar uchrashi va ulardan ko‘pchiligi oq va qora ranglari asosida hosil qilinganligi misollar asosida ko‘rsatib berilgan

Kalit so‘zlar: etnonim, toponim, etnotoponim, ot, sifat, son, fe’l, oq, qora, qizil, sariq, totemistik, mifologik, urug‘, qabila.

ТОПОНИМЫ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ЭТНОНИМОВ НА ОСНОВЕ ЦВЕТО ОБОЗНАЧАЮЩИХ СЛОВ

Сафарова Мафтуна Зоир кизи

Бухарский государственный университет

e-mail: m.z.safarova@buxdu.uz

Аннотация. В данной статье рассматриваются семантические особенности слов, обозначающих цвет, в образовании топонимов с этнонимическим соусом, распространенных в Бухарской области и ее районах. Указано значение слов, обозначающих цвет в лингвистике и топонимике, их сходства и различия. В составе географических названий в топонимии Бухарской области активны единицы, относящиеся к группам слов, такие как существительные, глаголы, прилагательные, редко употребляются числовые, наречия и местоименные группы слов. Такие лексические единицы, как белый, черный, красный и желтый, используемые в составе этнотопонимов, в прошлом имели важное значение в жизни тюркских народов, поскольку обозначали тотемические, мифологические, религиозные, художественные и философские понятия. В результате анализа топонимия Бухарской области содержит много цветных слов и на примерах показано, что большая часть из них образована на основе белого и черного цветов, а этнотопонимы, образованные на основе другие цветные слова, кроме слов «белый» и «черный» в этом регионе.

Ключевые слова: этноним, топоним, этнотопоним, имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, глагол, белый, черный, красный, желтый, тотемистический, мифологический, род, племя.

TOPONYMS FORMED FROM ETHNONYMS BASED ON WORDS DENOTING COLOR

Safarova Maftuna Zoir kizi

Bukhara State University

e-mail: m.z.safarova@buxdu.uz

Abstract. This article examines the semantic features of words denoting color in the formation of toponyms with ethnonymic sauce, common in the Bukhara and its regions. The meaning of words denoting color in linguistics and toponymy, their similarities and differences are indicated. As part of geographical names in the toponymy of the Bukhara region, units related to groups of words, such as nouns, verbs, adjectives, are active; numerical, adverbs and pronominal groups of words are

rarely used. Lexical units such as *oq* (white), *qora* (black), *qizil* (red) and *sariq* (yellow), used as part of ethnotoponyms, in the past were important in the life of the Turkic peoples, since they denoted totemic, mythological, religious, artistic and philosophical concepts. As a result of the analysis, the toponymy of the Bukhara region contains many color words and examples show that most of them are formed on the basis of *oq* (white) and *qora* (black) colors, and ethnotoponyms formed on the basis of other color words, except for the words “white” and “black” in this region.

Keywords: ethnonym, toponym, ethnotoponym, noun, adjective, numeral, verb, white, black, red, yellow, totemic, mythological, clan, tribe.

Kirish. Respublikamiz, xususan, Buxoro viloyati toponimiyasidagi geografik nomlar tarkibida ot, fe'l, sifat kabi soʻz turkumlarga oid birliklar faol, son, ravish, olmosh soʻz turkumlari kam qoʻllaniladi. Etnotoponimlar tarkibida qoʻllangan *oq*, *qora*, *qizil*, *sariq* singari lugʻaviy birliklar oʻtmishda turkiy xalqlar hayotida totemik, mifologik, diniy, badiiy, falsafiy tushunchalar anglatishi bilan muhim ahamiyatga ega boʻlgan.

Asosiy qism. S.Otaniyozovning koʻrsatishicha, turkman etnonimlari orasida shaxsning terisi, koʻzi va sochini rangiga ishora qilib atalgan urugʻ va qabila nomlari uchraydi. Masalan, *akgashlar* (*oq qoshlar*), *oqgulak* (*oq quloq*), *appak* (*oppoq*), *mele*, *melebash*, *melete* (*malla*, *mallabosh*), *sur*, *surja* (*русволосые*), *sari*, *sarik*, *sarija* (*sariqboshlilar*), *gara*, *garaja*, *zenqi* (*qora*, *qoracha*, *zangi*), *karagash* (*qoraqosh*), *garagoz* (*qorakoʻz*), *garasaqal* (*qorasoqol*), *gilli*, *toʻyli* (*tukli*), *kese* (*koʻsa*), *gizilsagal* (*qizilsoqol*) [2;14]. Bu kabi belgilar qabiladagi insonlarning tashqi koʻrinishlarlaridan kelib chiqib, keyinchalik ularning nomiga asos boʻlgan boʻlishi mumkin. Chunki ranglar turkiy xalqlar tilida baʼzi ramziy maʼnolarni anglatganligi maʼlum. Chunonchi, *sariq rang* – oqsuyak, aslzoda tushunchasini, *qizil* – janubni, *oq* – kun chiqish tomonni, *qora* – kun botish tomonni ifodalaydi. Bu masalada K.Shoniyoov shunday deydi: “Qadim davrlarda Oltoy va Janubiy Sibirda yashagan turkiy qabilalar, shimol, janub, sharq, gʻarbni ranglar nomi bilan ataganlar. Qora rang shimolni, qizil rang janubni, koʻk rang sharqni, oq rang gʻarbni, oq rang markazni ifodalagan. Maʼlum bir qabila ittifoqida boʻlgan kishilarning tomonlarga qarab joylashishi odat tusiga kirib, vaqt oʻtishi bilan tomonlarning nomlari (rang nomlari) etnonim boʻlib qolgan. Shu maʼnoda qizil oʻgʻuzlar janubiy oʻgʻuzlar maʼnosini anglatgan. Demak, bugungi kunda rang ifodalovchi soʻzlar etnonimlar bilan birga kelganda qutb tomonlarini aniqlashga xizmat qilgani anglashiladi. Bunday etnonimlar faqat rang-tusni bildiruvchi soʻzlardan hosil boʻladi, deyish oʻrinli emas, chunki ularning ayrimlari xususiyat bildiruvchi soʻzlar asosida yuzaga keladi [4, 83]. Tadqiqotchilar *karaman* etnonimi “*qorachadan kelgan odam*, *qora sochli odam*” maʼnosini [7, 136-139], koʻk turk etnonimi tarkibidagi *koʻk* soʻzi “*oʻrmon*”, yaʼni “*oʻrmonda yashovchi turklar*” maʼnosida ekanini aniqlashgan [8, 14]. Z.Doʻsimov

qora soʻzi Xorazm shevalarida etnonim va toponimlar tarkibida koʻplik maʼnosini anglatishini yozgan [5;33]. Demak, oq, qora, koʻk, sariq, qizil kabi soʻzlar rang ifodalashdan tashqari, etnotoponimlar tarkibida kelganda *katta, yuksak, keng, koʻp, sof, toza* kabi lugʻaviy maʼnolar ifodalab kelishi maʼlum boʻlmoqda.

Shuni aytish lozimki, toponimlar tarkibida *oq, qora, koʻk, sariq, qizil* soʻzlari uchraydi. Ammo qoʻllanilish darajasiga koʻra *oq va qora* soʻzlari faol. Kuzatishlarimiz natijasida, Buxoro viloyati etnotoponimlari tarkibida, asosan, *oq* va *qora* ranglari bilan aloqador nomlar uchradi va bu soʻzlar asosida 25 ta etnotoponimning mavjudligiga amin boʻldik.

Rang bildiruvchi joy nomlariga qiziqish koʻpgina ilmiy qarashlarni keltirib chiqargan. Shulardan biri Samarqand etnooykonimlarini tadqiq etgan A.Turobov oq, qora, sariq, koʻk, qizil soʻzlarini qoʻshish orqali yasalgan joy nomlarini quyidagicha tasniflagan:

a) aholi punktlari turini bildiruvchi *qoʻrgʻon, qishloq, ovul, guzar, mahalla* soʻzlari bilan kelgan *oq, qora, sariq, koʻk, qizil* soʻzlari rang maʼnosini ifodalamaydi: *Koʻkdala, Oqbosh, Oqmangʻit, Qoraguzar, Qoraqishloq*. Bu kabi joy nomlarining nomlanishida ifodalanayotgan obyektning koʻrinishi, tuzilishi, hajmi, miqdori, qaysi toifa kishilar tomonidan yaratilganligi yoki kimlarga xizmat qilishi kabi xususiyatlar asos qilib olinganligini koʻrish mumkin;

b) suvlik turini bildiruvchi *daryo, suv, ariq, buloq* soʻzlar bilan birga kelgan rang bildiruvchi soʻzlar oʻziga xos maʼnolarni ifodalaydi. Ular qor suvlari bilan toʻyinish, oqim tezligi, oqmoq feʼli, oqish, qizgʻish, yashil, togʻ bagʻridan boshlanadigan maʼnolarni bildiradi: *Oqdaryo, Qoradaryo* singari;

c) yer yuza tuzilishi turlarini bildiruvchi *tepa, jar, qum, tosh, mula* soʻzlari bilan birga kelgan rang bildiruvchi soʻzlar asosida yasalgan joy nomlari: *Oqtosh, Qorabayir, Koʻktepa*, kabilar. Bu singari nomlar relyef turlari va tabiatini, tabiiy sharoitini ifodalash uchun qoʻllanilgan;

d) rang-sifat bildiruvchi soʻzlar etnonim bilan birga keladi va bir etnotoponimni hosil qiladi. Muallif ularning shakllanishida ikki xil holatni koʻrsatadi: birinchisida, etnonimlarda *qalpoq, toʻn, chakmon* soʻzlari ishtirok etadi. Etnik birlik nomlanishida ularning kiyimlari nazarda tutilgan: *Qoraqalpoq, Qoratoʻnli, Qorachakmon* kabi. Keyinchalik bunday nomlanish asosida qishloqlar nomi yuzaga kelgan. Nomlanishida qishloq aholisining qaysi urugʻga mansubligi eʼtiborga olingani aytilsa, ikkinchisida, rang-tus bildiruvchi soʻzlar oʻzbek qabila-urugʻlari nomi bilan birgalikda etnonimlar hosil qilingan: *oqmangʻit, oqtepamitan, koʻkqargʻa, qaorakesak, qoracha, qoraunas, qoraman* kabilar [16, 59]. Bular ham keyinchalik shu etnos yashagan hudud nomiga koʻchgan.

Yuqorida keltirilgan A.Turobov tasnifining “d” bandiga tayanishimiz mumkin, chunki rang ifodalovchi soʻzlar (oq va qora) etnonimlar bilan birga kelib, etnotoponimlarni hosil qilishdagi har ikki usulni Buxoro viloyati hududida uchratdik. Masalan, *Oqpoʻlat* (Olot t., Olot shahri), *Oxshix* (Jondor t. Oqshix q.), *Qoraqalpoq* (Peshkoʻ t., Gʻijduvon t.), *Qoraqulonchi*, (Qorakoʻl t.), *Qorali* (Jondor t.), *Qoraun* (Qorakoʻl t.).

Tahlillarimiz natijasida, Buxoro viloyati hududida *oq* va *qora* ranglarni ifodalovchi soʻzlar asosida etnotoponimlar yuzaga kelganligiga guvoh boʻldik. *Oq* va *qora* soʻzlarining maʼnoviy xususiyatlari masalasida A.N.Kononov fikr bildirib, oq soʻzini oqmoq soʻzi bilan aloqadorligini aytib oʻtadi [9; 83, 85]. R.Musinning ilmiy qarashlarida esa “Tabiatda yuzlab minerallar va jinslar oq rangga egaligi, biroq Oqtosh Aktasi nomi bilan atalgan boʻlsa, u yerda kvarts borligiga ishora qiladi. Shu bilan birga, faqatgina kvartsni emas, tarkibida qoʻrgʻoshin, oltin va boshqalar boʻlgan rudani, ancha boy, sanoat ahamiyatiga ega boʻlgan kon mavjudligiga ishora qiladi” [12, 16]. Demak, *oq* soʻzi bir narsaning rangini emas, balki bir qancha narsalarning umumiy xususiyatidan kelib chiqib nomlashi mumkin va bu holatda *oq* soʻzi rang maʼnosini yoʻqotgan boʻladi.

Bugungi kunda ham tarkibida rang bildiruvchi soʻzlar uchraydigan turkiy etnotoponimlar saqlanib qolgan. *Oq soʻzining* izohli lugʻatda oʻn bir maʼnoda ifodalanishi qayd qilingan: 1) *qor, sut, paxta rangidagi (oq doka, oq qogʻoz, oq non);* 2) *oq tusga moyil, tiniq (oq badan, oq tanli);* 3) *oqlik (sut-qatiq maʼnosida);* 4) *aroq (soʻzlashuv tilida);* 5) *chor Rossiyasi podshosiga tegishli; uning tarafdori;* 6) *oxirgi, toza (oqqa koʻchirmoq);* 7) *gunohsiz, shaʼniga dogʻ tushmagan kishi; toʻgʻri, haqiqat;* 8) *oqargan tuk (sochning oqi);* 9) *koʻzning qorachiqni oʻragan tiniq rangli, shaffof qismi;* 10) *baʼzi kasalliklar natijasida koʻz qorachigʻida paydo boʻladigan oqish dogʻ, parda;* 11) *tuxumning oqsil moddasi.*

Maʼlum boʻladiki, ushbu soʻz tabiatdagi *rang, shaxs, predmet va hodisa* bilan bogʻliq maʼnolarda ishlatiladi. Shuningdek, oq soʻzi toponimlar tarkibida ham tez-tez uchraydi. Nomshunos olim E.Begmatovning tadqiqotlarida ham bu fikrlar xususida mulohaza yuritilgan [3; 6, 7].

Bulardan tashqari, etnonimshunos olim K.Marqayevning 70ga yaqin urugʻ va qabila nomlari tarkibida turli rang nomlari uchrashini aytib oʻtadi, aynan, oq soʻzi bilan aloqadorlariga shularni kiritadi: *oqtug, oqtoʻnli, oqmangʻit, oqtana, oqtelpak, oqsalla, oqmoʻyin, oqpichoq, oqvoy, oqboʻrboy, oqtoʻqboy, oqsari, oqish//oqshiq, oqqalmaq, oqchepkan, oqquyunli, oqqoʻyli* va b [11; 85-86]. Aytish lozimki, olim sanab oʻtgan ushbu etnonimlar Buxoro viloyati toponimiyasida mavjud emas. Ammo oq soʻzi bilan bogʻliq *Oqpoʻlat* (Olot t., Olot shahri), *Oxshix* (Jondor t. Oqshix q.) kabi etnotoponimlarni bir nechta tumanlarda takror-takror uchratdik.

Buxoro tumani mikrotoponimiyasini tadqiq etgan N.Adizovanning tadqiqotlarida *oq* soʻzi bilan bogʻliq toponimlar xususida fikr boradi, *oq* soʻzi rang-tus maʼnosini ifodalashi bilan bir qatorda, uning “*hajm jihatdan katta, baland, meʼyordagidan ortiq*” kabi maʼnolarda ham qoʻllanishini izohlab oʻtadi. Masalan, *Oqpoʻlat* toponimi haqida toʻxtalib, uning tarkibidagi *oq* soʻzi rang ifodalamasligini taʼkidlaydi. Uning fikricha, bu toponim etnonim asosida yuzaga kelgan boʻlib, *oqpoʻlat* – “*poʻlat urugʻining katta qismi yashaydigan maskan*” [1, 56] maʼnosini ifodalab kelmoqda. Xulosa sifatida aytish lozimki, etnotoponimlar tarkibida *oq soʻzi* rang maʼnosidan tashqari boshqa leksik maʼno ifodalaydi.

Yuqorida taʼkidlaganimizdek, *oq* soʻzi bilan bir qatorda *qora soʻzi* ham viloyat toponimlari tarkibida faol. Oʻzbek tilida koʻp qoʻllanadigan ushbu soʻzning oʻndan ortiq maʼnosi “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da qayd etilgan [17, 335-337]. Ammo aytish joizki, toponimlar tarkibida qoʻllanilgan *qora soʻzining* maʼnosi bu lugʻatda koʻrsatilmagan. Toponimlar tarkibida *qora soʻzi* quyidagi maʼnolarda ifodalanishi mumkin: *tekislikdagi kichik balandlik, doʻng joy, kichik tepa, koʻp, zich, qalin* (bogʻ, daraxt soʻzlari bilan bogʻlanganda), *koʻp miqdordagi suv* (Qorabuloq), *yuksak, katta* (Qorakoʻl), bundan tashqari, yonidagi boshqa doʻnglikdan vertikal koʻlami jihatdan farqini bildiruvchi *yer, yer osti, buloq, daryo; ulugʻ, buyuk, qudratli, kuchli* va boshqalar [13; 248, 250]. Aytish lozimki, lugʻatda bayon etilgan izohlar vositasida *qora* komponentli toponimlarni sharhlashning imkoni yoʻq. Shunisi muhimki, *qora* komponentli toponimlarning aksariyati oʻz qatlamga mansubdir. Bu holatni, bizningcha, *qora* soʻzining turkiy tillarga mansubligi bilan izohlasak boʻladi. *Qora* soʻzini onomastikaning turli sohalarida uchratamiz. Masalan, *Qoradaryo, Qoraariq, Qorasuv* – gidronim, *Qorabogʻ, Qorakoʻl* – oykonim, *Qoraato, Qorakoʻlcha* – nekronim, *Qoraqalpoq, Qoraqulonchi* – etnotoponim va h.k [10, 145-148]. Bundan maʼlum boʻladiki, *qora soʻzi* tilda va onomastik tizimda oʻzining turli ifoda qirralari bilan namoyon boʻlishi mumkin. Bu, albatta, oʻzbek tilining serqirraligini hamda keng imkoniyatlarga ega ekanligini asoslab koʻrsatadi.

K.Marqayevning tadqiqotlarida *qora* rangi bilan aloqador quyidagi etnonimlarni sanab keltirishi yuqoridagi fikrimizni isbotlaydi. Olim *qora soʻzi* ishtirokida yasalgan 40 dan ortiq etnonimlarni koʻrsatib oʻtadi: *qora, qoralar, jonqora, qorasiyroq, qoratelpak, qoratikan, qoratojli, qoraxon, qorabotir, qorabayir, qorabogʻ//qoraboq//qorabov, qoramangʻit, qoraqoʻngʻirot, qoranayman, qoraxitoy, qoraman, qoraboʻri, qoraboʻyin, qoraboʻriq, qorabuloq, qoragadoy, qorakaltak, qorakisa, qorakoʻz, qoralochin, qoramurcha, qorapoycha, qoratoʻnli, qoraturkman, qoraxoʻja, qoracha, qorachopon, qoraqalpoq, qoraqanjigʻali, qoraqozoq, qoraqurloq, qoraquchchi, qoraqum, qoraqoʻyli, qoraquyunli* va b [11]. Bu etnonimlar respublikamizning turli hududlarida tarqalgan boʻlib, koʻpgina joy

nomlarining yasashida asos vazifasini bajargan. Xususan, *qoraxoni*, *qoraxitoy*, *qoraman*, *qoraqalpoq* kabi etnonim asosli toponimlar Buxoro hududida ham uchrashi ma'lum bo'ldi.

Bulardan tashqari, Buxoro toponimiyasida o'ndan ortiq qora komponentli nomlar mavjud. Bular sirasiga *Qorabobo* (Buxoro t.), *Qorabosh* (Shofirkon t., Do'rmon q.), *Qoravulon* (Shofirkon t., Jo'yrobot q.), *Qorako'l* (Qorako'l t.), *Qorako'liyon* (Shofirkon t.), *Qoraqalpoq* (Peshko' t., G'ijduvon t.), *Qoraqulonchi*, (Qorako'l t.), *Qorali* (Jondor t.), *Qoraun* (Qorako'l t.), *Qoraxoni* (Romitan t., G'ijduvon t.) kabilarni sanash mumkin.

Buxoro viloyati toponimiyasidagi qora komponentli nomlarning ko'pchiligi etnonimlar asosida shakllanganligini inobatga olib, quyida ayrim toponimlarning ayrimlariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Qoraxoni//Qaraxoni. Manbalarda qayd etilishicha, Ko'lobda yashovchi arablarning *sholbof* urug'iga qarashli tarmoq nomi – qoraxoni deb atalgan [14, 113]. Shuningdek, oqqipchoqlarning jag'altoy urug'iga qarashli tarmoqlardan birining nomi ham *qoraxon* deb yuritilgan. Shu sababdan aytish mumkinki, *qoraxon/qoraxoni* (Romitan va G'ijduvon tumanlaridagi joy nomlari shunday ataladi) etnonim hisoblanadi.

Qoraqalpoq. Turkiy xalqlarning biri sanalgan qoraqalpoqlar uzoq tarixga ega etnik guruh sanaladi. N.Oxunovning ma'lumot berishicha, Qoraqalpoq toponimi Farg'ona viloyatining *Dang'ara*, *Buvayda*, *Andijon* viloyatining *Izboskan*, *Andijon* tumanlarida ham mavjud [15, 77]. Ushbu etnos turli sabablar bilan hozirgi Buxoro viloyatining *Peshko'*, *Shofirkon* tumanlarida tarqalgan. Ular bunyod etgan aholi punktlari *Qoraqalpoq/Qoraqalpoqlar* deb nomlangan. Toponimning paydo bo'lishi etnonimga asoslangan. Bugungi kunda millat nomlari asosida shakllangan etnotoponim hisoblanadi.

Qoraqulonchi. Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. *Qoraqulonchi* – *qulonchi* (qulon) urug'ining bir tarmog'i. Yana shu tumanda *Qulonchi*, *Ariqbo'yiqulonchi* degan qishloqlar ham bo'lganligi aniqlangan. *Qoraqulonchi* tarkibidagi so'z ham qora leksemasining yuqorida sanab o'tilgan ma'nolaridan biri sifatida voqelashgan.

Ma'lumki, Buxoro toponimiyasida boshqa tillarga qaraganda, fors-tojik tilining ta'siri ko'proq sezilib turadi. Bu holat tarxii jarayonlar natijasida vujudga kelgan. B.Kilichev viloyat toponimiyasida fors-tojik tilida rang atamasi bilan bog'liq nomlar uchrashini aytib o'tadi: *Siyohkoron* Buxoro shahridagi ko'cha nomi bo'lib, ushbu ko'chada rang bilan ishlovchi hunarmandlar istiqomat qilgan va o'z ustaxonalarida faoliyat olib borgan. Siyoh – qora rang (qiyoslang: safed – oq, zard – sariq, kabud – ko'k va h.k.) [10]. Ammo kuzatishlarimiz natijasida, viloyat hududida fors-tojikcha rang ifodalovchi so'zlarni etnotoponimlar tarkibida uchratmadik.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, ko'pgina manbalarda etnonimlarning faqat rang bildiruvchi so'zlar asosida yuzaga kelganligi emas, balki ularning xususiyat ma'nosini ifodalay olishi haqida fikrlar berilgan. Masalan, qora so'zi "katta", "ulkan" ma'nolarini bildirib, bu asosida yuzaga kelgan *qorabog'ish*, *qorateyit*, *qorabo'yin* etnonimlari *bog'ish*, *teyit*, *bo'yin* urug'larining ulkan, katta bo'laklari hisoblanadi [6, 82]. Turkiy xalqlarda shunday farazlar mavjudki, turli ranglar orqali baxt va baxtsizlik, quvonch yoki qayg'uni, boylik-kambag'allikni, motam, kuch-qudrat yoki ojizlikni, bu dunyo va u dunyo haqidagi qarashlarni ifodalash ramzi sifatida qaralgan.

Xulosalar. Shunday ekan, toponimlar tarkibida sifat, son va boshqa turkumga mansub so'zlar doim ham o'z asl ma'nosida qo'llanavermaydi. Sifatlar, ayniqsa, rang-tus ifodalaydigan birliklar kamdan kam holatlarda o'z asl denotativ ma'nosini yuzaga chiqargan bo'ladi. Buxoro viloyati hududidagi *oq* va *qora* komponentli toponimlarning katta qismida rang ma'nosi bilan aloqador bo'lmagan ma'nolar ifodalangani to'g'risida to'xtalib o'tdik. Rang-tus ma'noli so'zlar, ayniqsa, etnonimlar asosida shakllangan toponimlarda, umuman, qo'llanilmagani ma'lum bo'ldi. Ammo etnonimlar tarkibida qadimda rang ma'nosi ifodalangan bo'lsa-da, ular tayyor holda toponimga o'tganligi uchun hozirda morfemalarga ajratilmaydi. Kuzatishlarimiz natijasida shuni ham aytib o'tish kerakki, viloyat hududida *oq* va *qora* so'zlaridan tashqari boshqa rang ifodalovchi so'zlar asosida shakllangan etnotoponimlarni mavjud emas.

Adabiyotlar:

1. Adizova N. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya. – Toshkent: Navro'z, 2020. – B. 56.
2. Атаниязов С. Этнонимы в туркменском языке: Автореф, диссер. ... д-ра филол. наук. – Ашхабад, 1990. – С.14.
3. Бегматов Э. Жой номлари – маънавият кўзгуси. – Тошкент: Маънавият, 1998. – Б.6-7.
4. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент, 1968. – Б.83.
5. Дусимов З. Топоними Северного Хорезма: Дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1970. – С. 33.
6. Эргашев А. Андижон вилояти этнотопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи: Филол. фанл. номз. ... дисс. – Тошкент, 2012. – Б.82.
7. Еремеев Д.Е. К семантике тюркской этнонимии // Этнонимы. – Москва, 1970. – С.136-139.
8. Кононов А.Н. Грамматика языка рунических памятников VII–IX вв. – Ленинград: Наука, 1980. – С.44.

9. Кононов А.Н. О семантике слов Кара и ак в тюркской географической номенклатуре // Известия Отделения общественных наук АН Тадж. – Сталинабад, 1954. – №5. – С.83-85.
10. Киличев Б.Е. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар // Илм сарчашмалари. – Урганч, УрДУ, 2022. – Б. 145-148.
11. Марқаев К.Ш. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Филол. фанл. номз. ... диссер. – Тошкент: 2007. – Б.85-86.
12. Мусин Р. Сўз мағзидан ер бағрига. – Тошкент: Фан, 1967. – Б.16.
13. Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – Б.248-250.
14. Овезов Ж.К. История племен мурчали// Труды Ютаке. Том. 5. – Ашхабад, 1955. – С.113.
15. Охунов Н. Жой номлар тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. – Б.77.
16. Туробов А. Самарқанд вилояти этноним ва этноойконимларининг таҳлили: Филол. фанл. номз. ... дисс. – Тошкент, 1999. – Б.59.
17. Ўзбек тилининг ихоҳли луғати. 5 жилдли. 5-жилд. – Тошкент: ЎМЭ, 2008, – Б.335-337.